Fricke, Gustav Adolf
Nova argumentorum pro
Dei existentia expositio

›VA ARGUMENTORUM PRO DEI EXISTENTIA EXPOSITIO.

PARS I.

RODUCTIO ET

›UT I. NOVUM EXPONITUR PRO DEI EXISTENTIA ARGUMENTUM.

›MME VENERABILIS THEOLOGORUM ORDINIS AUCTORITATE

RO VENIA THEOLOGIAM PUBLICE DOCENDI

ILLUSTRIS ICTORUM ORDINIS VENIA

IN AUDITORIO JURIDICO

›IE VIII. M. SEPTEMBRIS A. MDCCCXLVI

INDE AB HORA X.

PUBLICE DEFENDET

GUSTAVUS ADOLPHUS FRICKE,

›OL. LIC. PHIL. D. AA. LL. MAG. AD AEDEM PAULINAM PRAEDICATOR POMERIDIANUS.

LIPSIAE

TYPIS GUILIELMI VOGELII, FILII.

Introductio.

Quo tempore horribile illud Tertulliani (de carne Christi 5.) „credibile est quia ineptum — certum est, quia impossibile" *) denuo in lucem est projectum **), permulti receptui certe canunt et omnes philosophiae suppetias cum ostentatione nescio qua vilipendunt ac condemnant; eo majoris profecto videtur audaciae esse, rem quandam sine ulla dubitatione theologicam sed arctissime connexam illam quidem cum rationibus philosophis sub examen vocare apud ordinem theologicum, quo distinctius vel Schleiermacherus, vir philosophiae studio admodum deditus, declaravit, tum demum futurum esse, ut theologia firma jaciat fundamenta, ubi theologia et philosophia prorsus inter se fuerint dissociatae. (Similiter etsi e suo loco videlicet contemtu religionis Christianae Feuerbachius: *Ueber Philosophie u. Christenth., in Beziehung auf den der hegelschen Philosophie gemachten Vorwurf der Unchristlichkeit* 1839. p. 31.) ***) Quod quo jure Schleiermacherus potis-

*) cf. ejusdem Praescript. 6—13. „Nobis curiositate non opus est post Christum nec inquisitione post evangelium. Cum credimus, nihil desideramus ultra credere. Hoc enim prius credimus, non esse quod ultra credere debemus."

**) Frauenstadt. *„Die Menschwerdung Gottes"* praef. p. V. Orthodoxi plerique nostra memoria in gratiam redierunt cum iis principiis, quae a Gerh. (loc. theol. de eccl. T. VI. p. 129.) et severius etiam a Quenst. (Syst. I. p. 39. et 42. cf. Ambrosii de Abrah. II. 10. theologiae ancillam) proposita sunt.

***) cf. ejusdem: *Darstellung u. Kritik der Leibnitz Philosophie* p. 134.

simum prolocutus sit, qui si quis alius philosophe tractasse reperitur doctrinam dogmaticam, haud facile quisquam intellexerit, qui theologiae maxime SCHLEIERMACHERIANAE indolem ac philosophiae naturam paullo interius rimatus sit: illud autem hoc loco non possum non certe profiteri, utraque demum doctrina penitius consociata, theologiae recte consultum atque eam apud omnes paratum iri existimationem, qua doctrina omnibus vehementer commendanda carere prorsus non potest. Nimirum tantum abest, ut theologiae studium ita institutum, a scriptura sacra, totius theologiae fundamento immutabili abducat, ut „leviores haustus in philosophia a deo avocent (id quod magnam partem recentissima ostendit philosophia), pleniores ad deum revocent“ (Baco Verulamius de augment. scientiar. l. I. 5.), immo Christus quoque ejusque revelatio clariore in dies lumine circumdetur necesse sit. Intimo enim pectore amplectimur ea, quae BOCKSHAMMER anno jam 1822 scripsit (*Offenbarung u. Theologie* p. 216.): „*Es gehört durchaus nicht zum Wesen der Philosophie, auf Läugnung höherer Offenbarung auszugehen; vielmehr wird durch eine lebendige philosophische Ansicht, die Offenbarung nur um so annehmlicher gemacht.*“ cf. DROBISCH (*Religionsphilos.* 1840. p. 250—279.) p. 262: „*Ein unausgesetztes Zurückgehen auf die heil. Schrift ist ein tiefes Bedürfniss unserer Zeit.*“ p. 278: „*Wie Achilles Lanze nur selbst die Wunden heilen konnte, die sie geschlagen, so auch das Denken der Philosophie, das sich bewusst werden muss, wenn es zu weit gegangen ist* (ita profecto saepissime nostra memoria) — *wenn es zerstört hat, wo es hätte schützen und erhalten sollen*“. (cf. HERBARTI introduct. ad philosoph. pluribus locis). — Atqui quamquam hac nostra aetate, quae aut in clara luce caligare habet in deliciis aut libertatis splendore occoecata res divinas prae-

cipitato saepe judicio abjicit, intima mea persuasione nullum aliud est libertatis capessendae et recta dirigendae praesidium nisi philosophiae et theoreticae et practicae conscientia usquequaque et profunde excitata; tamen nunc quidem verbo id monuisse juvat iis, quibus forsitan hoc ipso nomine haec nostra scriptio in gravem quandam reprehensionem incurrere videatur.

Etenim aliud quid mentem occupat, quod longe difficilius videri possit ad expediendum. Nimirum hoc nobis, scriptionis istius opportunitate oblata, proposuimus, ut argumenta pro dei existentia *) allata paullo diligentius rimemur et quandoquidem omnia, quorum notitiam contraximus, a vero recedere persuasum habemus, novum ad judicandum expromamus argumentum. Atenimvero videri nobis videmur nubem eorum, qui toti huic consilio ut inutili et supervacaneo refragentur atque cum eodem timore, quo Hegelius (*Vorlesungen über das Dasein Gottes*, opera XII. p. 292) aliquando lectiones suas de dei existentia est exorsus, ne supervacaneum quiddam suscipere videretur, me quoque ad hanc scriptionem accessisse libere et ingenue confiteor. Alii enim id ipsum vehementer reprehendunt, si quis theologus dei existentiam argumentis probandam suscipit, quippe quod theologo extra omnem dubitationem positum esse debeat. Ita Reinhard. in Dogmat. (edid. Berger et Schott) §. 30., ubi argumenta ista si non e theologia, at certe e dogmatica doctrina semovenda arbi

---

*) Probe scio Latinos scriptores melioris notae hanc vocem non usurpasse. „Sed in tanta verborum aptorum penuria dandum est aliquid consuetudini, praesertim si tum brevitas tum perspicuitas orationis juvatur.“ Haec Stallbaumii (Platonis opera Vol. I. Sect. I. praef. p. XXII.) verba eo promptiore animo facio mea, quod et praeceptor meus fuit summe rereverendus et orationis Latinae mirabili quodam splendore nitet et sinceritate.

tratur. A dogmaticis ecclesiae nostrae vetustioribus (perpaucis exceptis veluti Baiero) argumenta ista flocci ducuntur, quippe quum argumentorum reliquorum omnium loco exhibendum sit id, quod a revelatiore ipsa petatur. „Nimirum deus ubi sese manifestavit, *esse* etiam debebit"*). Antiqui dogmatici quum despicatui fere habeant praeter hoc unum argumentum reliqua omnia, item exploduntur et ipsi a recentioribus dogmaticis liberioribus. Attamen neutrum cum vero concordare putandum. Nam circulus, quem dicunt in tota hac argumentatione latere, iis tantum dogmaticis opprobrio est vertendus, qui fidem scripturae sacrae ut revelationis absolutae fonti esse habendam, argumentis evincere non sint conati. Quodsi cui ex aliquibus quibuscunque causis *rationalibus* persuasum est, fidem Christo adjungendam esse indubiam ejusque verba aut certe sensa vere ad posteritatis memoriam esse propagata: ne illud quidem in dubitationem poterit adduci, quin deus Christo teste locupletissimo, revera exstet. Quid enim? An hoc vel articulum temporis poterit dubium esse iis, qui Christum, ipsius testimonii vel potius gravitatis moralis, qua Christus nobis sese offert, pondere commoti, dei filium habeant? Non credo equidem; ac quum mihimet ipsi, quod modo memoravi, justissimis opinor de causis persuasum sit, ego certe nunc temporis satis haberem Christi pro dei existentia testimonio. — Atenimvero jam per

*) Referuntur vulgo ad eandem hanc argumentationem etiam Ullmann. in Stud. et Crit. 1835. p. 602., cui Christi personae indoles summam quandam naturam, praestantiae illius causam ac fontem, loqui videtur et Storr. (*Lehrb. der Dogmat.* p. 262. §. 19.), qui e miraculis a Christo ejusque discipulis perpetratis et ad consilium potentiamque dei relatis, argumentum pro dei existentia petere conatur. Sunt autem haec argumenta, quatenus non in sola fide Christo habenda nituntur, eadem atque argumentum teleologicum, quod nullam habere vim cogentem infra in clara luce collocare studebimus.

se incommodi aliquid habet, vel ulla in re *soli* esse auctoritati emancipatum, quum omnino Christi praestantiam *internam* potius quam dignitatem metaphysicam arripere et amplexari nobis conducat. Provocatur enim ratio, ut suo quoque Marte rem tam gravem fundare conetur *). Huc accedit, quod illa de Christi persona persuasio e multis ac gravibus difficultatibus dubitationibusque extricanda est quodque cavendum nobis est magnopere, ne indefesso rationis usu, patribus ecclesiasticis et scholasticis reperiamur inferiores, quippe qui philosophiam ancillam quidem theologiae habuerint, sedtamen ad unum omnes fere Anselmo Cantuariensi („cur deus homo?" cap. 2. init.) interprete usi esse existimandi sint: „Negligentia videtur, si postquam confirmati sumus in fide, non studemus, quod credimus, intelligere" **). Quid quod nostra memoria permultis deest persuasio illa, cui argumentum a revelatione petitum superstruitur et vero etiam propalam aut tacite ipsa de dei existentia persuasio aut evanuit (id quod saepenumero maxima cum admiratione et indignatione sum expertus) aut ea dominatur dei notio, quae deum personam tollat atque ita, ut infra certe per transennam ostendemus, deum ipsum ad nihilum redigat. Quamvis igitur argumen-

*) Quamquam ne hoc quidem loco oblivione est oblitterandum, quod ubi de causis *rationalibus* alicujus rei fidem amplexi sumus, nemini si verum quaerimus, fidem adjungimus nisi rationi *propriae*. En tibi, cur nemo quisquam, modo suimet ipsius sit conscius, alibi se niti putare queat, atque in rationis auctoritate i. e. nihil aliud sit quam rationalista.

**) Saepius ad istum locum provocavit Hegelius, quem ad religionis quoque *intelligentiam* sedulo adspirasse in vulgus fere est notum (cf. v. c. Encycl. §. 77. nota). Ceterum Augustinus *saepe* eandem sententiam eloquitur cf. in Joann. tractat. 29. §. 6. „intellectus merces est fidei". cf. Liebner de Hugone Victore p. 173 seq., ut taceam Abaelardum illius aetatis facile liberrimum. — Tralatitium est autem, ipsam scripturam sacr. saepenumero viam rationalem commonstrare, qua homines ad dei exstantis conscientiam perveniant. cf. Strauss. Dogm. I. §. 21.

tum illud Christi testimonio superstructum haudquaquam repudiemus; in ea tamen opinione sumus, ut ita quoque de argumentis mere rationalibus quamobrem disquiramus, plurimum habere nos censeamus.

Atqui alios nobis occurrere video eosque minime contemnendos. Nubem dico eorum, qui ad immediatam dei conscientiam nescio quam provocent aut ullum pro dei existentia argumentum proferri posse praefracte negent. Ita Schleiermacherus ille, quem etsi persuasum habemus ubi a theologis *philosophis* melius erit perspectus, majorem etiam in theologiam certe exsuscitandam esse vim exhibiturum, tamen miram hanc sententiam prodere meminimus (*Glaube* edit. 3. p. 171. 174—6.): „*Die Anerkennung, dass das schlechthinnige Abhängigkeitsgefühl — nicht etwas Zufälliges ist, noch auch etwas persönlich Verschiedenes — ersetzt für die Glaubenslehre vollständig alle sogenannte Beweise für das Dasein Gottes.*“ Antesignanus hujus sententiae *recentiore* tempore tam saepe repetitae habendus est Jacobi, qui quum Kantius (per criticam purae rationis) argumenta in schola Wolfiana potissimum vehementer concelebrata latefactasset nec argumento practico, quod ipse obtulerat, satisfecisset, ne opus quidem esse argumento pro dei existentia vociferabatur multosque secum abripiebat. Antiquo jam tempore haec eadem sententia saepius fuit prolata; cf. quum Platonismum tum Arnobium (disput. adv. gent. I. p. 11.): „Quisquamne est hominum, qui non cum istius principis (dei) notione diem primae nativitatis intraverit: cui non sit ingenitum, immo infixum — non insitum, esse regem ac dominum cunctorum, quaecunque sunt, moderatorem?“ Postea temporis etiam Cartesius innatam nobis esse dei ideam docuerat. Fuse autem et ingeniose rem suam persecutus est Jacobi in libello, qui inscriptus est „*Von den göttlichen Dingen und ihrer*

Offenbarung 2. *Aufl.* 1822" (usus sum edit. I. 1811), ubi conferas praecipue prolixam libelli introductionem p. 1—40. et p. 202: „*Mystisch, durchaus geheimnissvoll ist der Beginn unserer Erkenntniss, die unbegreifliche Voraussetzung eines alles Wahre, Gute und Schöne in sich fassenden und ausser sich erzeugenden Urwesens.*" Ejus vestigia promptissimo animo pressit (ut multos alios silentio praetermittam) tota schola Frisiana (cf. Fries *neue Krit. der Vernunft* I. p. 278. — ejusdem *Wissen, Glaube, Ahndung* 1805. p. 118.) et Schleiermacherus. Redimus igitur in memoriam de Wettii, qui p. 55. (*Dogmat. der protest. Kirche* 3. *Aufl.* 1840) negat dei ideam argumentis posse ostendi et solam hujus notionis nobis insitae deductionem concedit: Twestenii (*Vorlesungen über die Dogmat. der evangel. luther. Kirche* Tom. II. parte I. p. 17 seq.) Nitzschii *) (*System der christl. Lehre* 4. *Aufl.* 1839. p. 125. et maxime 130.) Ammonis (*Fortbildung des Christenth.* tom. I. p. 67.) et Baumgarten-Crusii (*Grundriss der evangel. luther. Kirche* p. 23. „*der Glaube an Gott liegt in dem Menschen als unmittelbar gegeben*") cf. Köppen *Philosophie des Christenth.* tom. I. p. 20. — Ch. G. Schmidt *Religion u. Theologie nach ihrem Wesen u. Fundament* tom. I. p. 202., qui certe immediatam quandam naturae absolutae efficaciam in fide ejus amplectenda docet. —

Excutiamus igitur conscientiam nostram. Ac Schleiermachero quidem concedendum est, nos quae est imbecillitas nostra, dependendi conscientiam si non immediatam at certe facile expeditam habere. Atenimvero *haec* conscientia dependendi nec *absolutae* (*schlechthinnig*) est dependentiae (sumus enim liberi); nec ad deum ducit *personam* (quidni enim ex ordine quodam extra nos posito suspensi simus?)

---

*) Edit. 5. mihi non fuit ad manum.

nec omnino est idonea, quae totius doctrinae dogmaticae principium constituatur. Immo hac ipsa in re theologiae Schleiermacherianae error principalis continetur nec argumentum pro dei existentia istic potest fundari. Nimirum statim hoc loco disertis verbis profiteor, quandoquidem nostra quidem memoria non sponte intelligitur: deum non intelligo nisi *personam* et omnem me doctrinam vel argumentationem, quae profitetur pantheismum i. e. deum impersonalem, habere atheismum. Nec arrogantiae id potest attribui, quum inde ab antiquissimis temporibus dei nomen semper fere *personae* fuerit inditum atque ut *personae* designatio per religionis revelatae, cujus nomen gestamus, auctoritatem sit consecratum. Minime fugit me, quod Hegelius *) atque omnino schola Hegeliana severior (v. c. Marheinecc. et Schweizerus adeo in concionibus sacris) pantheismum intruserunt religioni christianae et doctrinae ecclesiasticae. Verum hoc non poterat accidere nisi iis, qui aut ejusmodi principia hermeneutica probarent, quibus olim Kantii interpretatio moralis nitebatur aut sani sensus exegetici essent expertes. Non curo equidem hoc loco, ubi hanc rem magis levi brachio tacturus sum quam persecuturus, vel Fichtium (juniorem) vel Weissium vel Hannium vel alios, qui recentiore tempore pantheismum coagmentare studuerunt cum deismo atque ita mea quidem persuasione et deismum et pantheismum corruperunt. Illud vero in oculos incurrit, si quis vel materaliter ut Spinoza et Schellingius vel idealiter ut Hegelius (cf. imprimis *vermischte Schriften* tom. XVII. p. 9.), cujus vestigiis institerunt Daubius (theolog. p 111.) Marhein. (*Grundlehren der christl. Dogmat.* 2. *Ausg.* 1829. p. 67. 88. **).) cf. Has.

---

*) Maxime in „philosophia religionis“, minus in „Encyclopaedia“.

) p. 88. „*Es ist das Denken des Wesens Gottes, welches sich als das Sein Gottes bestimmt.*“ p. 91. „*Es ist Gott* **nur *als das Wis-*

(*Dogmat.* 3. *Aufl.* §. 104.) H. F. W. Hinrichs. (*die Religion im reinen Verhältniss zur Wissenschaft* 1822. p. 97 *).) Feuerbach. (*das Wesen des Christenth.* 2. *Ausg.* p. 13 **).) *ita* igitur si quis ad pantheismi rationem mundum constituendum arbitratur; deum *esse* pariter in propatulo erit, atque Cartesianum illud: „cogito ergo sum" (quod Hegelius Encycl. §. 76. revera in usum suum convertit) et Fichtii sententia, qua deus nihil aliud est quam mundi ordo moralis (*Anweisung zum seligen Leben* 1806. p. 285; „*Unsere Liebe zu Gott ist seine eigene Liebe zu ihm selber*"). Istiusmodi sane philosophi omni pro dei existentia argumentatione supersedere poterunt. Amor hominis deum facit hominem et hominem deum (Feuerb. l. c. p. 71.). Verum enimvero iste nullus est deus. Hac admissa sententia revolvimur ad necessitatem illam Graecorum caecam et conscientiae expertem, εἱμαρμένην s. πεπορμένην dico, qua deos, quos effinxerant, ipsi sustulisse judicandi sunt. In aeternum enim evolvitur principium illud summum per personas quidem sed ad statum impersonalitatis, quum personae condicio iis, qui quid sit persona, nesciant, naturae absolutae circumscriptio esse videatur. Ita nobis, dei scilicet partiunculis, nulla relinquitur dei veneratio, quippe qui aut in nobis ac consimilibus naturis sibi conscius fiat,

---

sen seiner selber in uns." Nuncupat vero argumentum istud (haud facile dixeris quo jure) *theologicum.* — Item Strauss. in Dogmat. tom. I. p. 389.

*) „*Weil der Begriff von Gott ist, ist Gott: er als Begriff seiner ist sein Dasein.*" Quamquam Hegelius ipse saepius (v. c. *Geschichte der Philos.* III. p. 46.) monet, dei existentiam esse quidem ejus cogitationem in nobis excitatam, verum existentiam ejus *realem* universam esse naturam, cujus „momentum" quoddam sit natura, quae cogitet, singula.

**) p. 71. „*Die Liebe ist Gott selber und ausser ihr kein Gott.*" p. 2. „*Die Religion — ist das Bewusstsein des Menschen von seinem unendlichen Wesen.*"

aut maximam partem sibi non sit conscius: omnis igitur tollitur religio; nec enim ubi quis sui conscientiam habet explicatam, ideam impersonalem, quae ipsum ne percipiat quidem, religionis sensu potest prosequi. Semet ipsum veneretur necesse est is, in quo expressa est idea illa: i. e. ut *αὐτόθεος* religionis est expers. Jam non est hominis praejudicata opinione non imbuti, ullam sententiam ita horrere, ut causa indicta eam abjiciat. Atenim etsi totam hanc rem isto quidem loco non possum nisi tamquam in praetereundo attingere: tamen quod omnes res, in quascunque incidimus, ex *partibus* compositae esse reperiuntur innumerabilibus iisque facile separatis, quodque unitatis individuae s. personae conscientiā, quam nemine pantheistā efflagitante, unquam possumus aut denegare aut deponere, ad *metaphysicam* quoque i. e. substantiae, quae cogitat, unitatem (monada) agnoscendam nos deducit: tantum abest, ut sine praejudicata opinione ad pantheismum deveniamus, ut mundus non *metaphysica* quaedam unitas (*ἓν καὶ πολλά*) sit existimandus sed compositus ex multis partibus simplicibus s. atomis i. e. partibus individuis. Deducimur igitur ad monadologiam, quam admodum incomposite illi quidem antiquis jam temporibus Democritus, Leucippus, Epicurus, alii expresserant; recentiore autem tempore Leibnizius et Herbartus admirabili cum sagacitate persecuti sunt. Quodetsi neuter censendus est rem profligasse, principium tamen (id quod longe est gravissimum) exhibuerunt verum atque in eandem sententiam etiam Fichtium (juniorem) tandem discessisse magna cum voluptate percepi.

Quae quum ita sint, si quis ad Hegelianorum illam conscientiam provocabit dei commonstrandi gratia, nec philosophum *genuinum* agnoscam *) et atheistam habebo, quum

---

*) Urgeo lineolam illam voci „genuinam“ subscriptam. Nec enim

deum aut personam postulem aut esse negem. Itaque haec conscientia de deo *pantheistica* mihi certe est explosa. At instant JACOBI ejusque asseclae, qui immediata nescio qua conscientia deum personam percipere se jactitent. (cf. etiam LICHTENBERG *vermischte Schriften* II. p. 127. „*der Glaube an Gott ist Instinkt. Er ist dem Menschen natürlich, so wie das Gehen auf zwei Füssen.* — NITZSCH *System der christl. Lehre* ed. IV. p. 13. nota **): „*Allerdings haben Jacobi, Schleiermacher, Fries u. Clodius mehr als andere und jeder auf besondere Weise dazu beigetragen, dass das unmittelbare Dasein der Religion im Selbstbewusstsein des Menschen und ein höherer oder tieferer Ursprung derselben, als ihn Empirie oder Reflexion bieten können, wieder zur allgemeinsten Anerkennung gekommen ist etc.*") — His paucis satis habebo, quae regeram. Priusquam fidem Christi ut dei filii amplexus fuerim, omnia argumenta pro dei existentia allata esse falsa intellexeram, argumentum teleologicum, quo totam religionis philosophiam recentiorem tandem fundari video, in subrepticio niti judicio perspexeram atque etiam in Jacobianam illam ac Frisianam opinionem animum demerseram. Verum quamquam quae vitae meae fuit ratio, flagrantissimo studio signum quoddam petebam, quo esse deum mihi persuaderem ac saepenumero multis et perpetuis cogitationibus frustra volutatis, ardentissimis precibus, ut signum quoddam dei vere exstantis mihi proderet, ad coelum tacite me converti; tamen frustra excussi desperato hoc tempore conscientiam meam, an forte dei existentiam immediate perciperem. Non percepi, quamvis (non audeo negare) volun-

---

vel minimum laudi Hegelii viri summi derogaverim. Quo accuratiorem ejus notitiam contraxi, eo penitius mihi persuasi magnum eum fuisse philosophum. Nam non tam in vero aut investigato aut praetermisso, quam in philosophandi ratione cernitur philosophi dignitas.

tate vehementissime instimulante. Quid autem censebimus? Cur non percepi? Quod inde ab initio hanc mihi legem scripseram, ne animi desiderio abreptus mihi ipse imponerem neve inertia et desperatione rei investigandae occoecatus percipere mihi viderer, quod vere non percepissem. Omnino cavendum nobis est magnopere, ne errores, quos cum lacte nutricis suximus, nobis imponere patiamur aut desidia obruti, in conscientia nostra reperire videamur, quod aut abjiciendum aut severa ratiocinatione evincendum aut certe in medio est relinquendum *). Socrates (Apologia p. 21. e) ideo sibi sapientissimi nomen esse inditum credidit, quod nihil se scire sciret: quod idem studeamus omnes necesse est, ut tandem scire discamus. Quapropter quo sedulius in hac conscientia excutienda sum versatus, eo minus queo dubitare, quin quicunque hanc conscientiam *immediatam* sibi vindicent, se ipsi decipiant: videor autem mihi certe, homo esse talis, quales reliqui sunt putandi.

Neque ablegent me velim ad gentium consensum, ut inde conscientiam istam comprobent. Sane Epicurus jam (apud Cic. de nat. deor. l. I. §. 43.) „vidit esse deos, quod in omnium animis eorum notionem impressisset ipsa natura. Quae est enim gens, inquit Vellejus homo Epicureus, aut quod genus hominum, quod non habeat sine doctrina anticipationem quandam deorum?“ Quamquam haec magna consensio me pariter atque Hegelium (*Vorlesungen über die Beweise vom Dasein Gottes* p. 333.), commovet: Senecae tamen verba (ep. 117.) non fecerim mea: „Veritatis argumentum est aliquod omnibus videri, tamquam deos esse“ **). Cf. Krug Logic. p. 11. edit. IV. Cicero

---

*) Pertinet huc v. c. Schellingii „contemplatio, quam ait, intellectualis“ et multa philosophorum portenta, quae recentiore tempore in lucem sunt projecta.

**) cf. Plato de leg. X. — Aristot. de coelo 1, 3. (πάντες ἄνθρω-

quidem (quaest. Tusc. I, 13, 30.) „omni in re, inquit, consensio omnium gentium lex naturae putanda est". Verum facile potest ostendi, quomodo homines in multis erroribus ad unum omnes consentientes, in hanc fortasse errationem inciderint neque est, quamobrem auctore Fausto Socino praelect. theol. c. 2. (Bibl. Fr. Polon. I. p. 537.) aut OSTERODO (*Unterricht von den vornehmsten Hauptpunkten der christl. Religion* Cap. 1.) ad traditionem inde ab Adamo ductam provocemus (cf. etiam SCHELLING. *Vorlesungen über die Methode des akad. Studiums. Tüb.* 1803. p. 167. THOLUC. *Ueber das Wesen und den sittl. Einfluss des Heidenth. in Neander Denkwürdigk. aus der Geschichte des Christenth.* V. I. B. 1823. p. 235. seq.). Quid quod idem ille Cicero de nat. deor. I, 30, 83. vociferatur: „Nonne pudet speculatorem — naturae, ab animis *consuetudine* imbutis petere testimonium veritatis?" et ibid. l. III. 4, 11.: „Placet tantas res opinione stultorum judicari?" Huc praeter omnem necessitatem accedit, quod haudquaquam extra omnem dubitationem est positum, num omnes gentes hac opinione imbutae sint, cf. eundem istum Faustum Socinum (de auctor. scr. 5. c. 2. in Bibl. Fr. Pol. I. p. 273.): „inveniuntur gentes omni prorsus religione carentes, quales nostra aetate quibusdam in locis inventae sunt ac nominatim in regione Bresiliae:" cf. MEINERS. *Grundriss der Geschichte aller Religionen* 2. *Ausg.* 1787. §. 1. Idem ante paucos hos annos de Bresilia nescio hoc temporis articulo ubi legere me memini et complures qui recentissima aetate itinera susceperunt, ut Rossius et Parry, in gentes (Eskimaux) se incidisse narrant, quae omni religione careant. Idem narrat Azarra

---

ποι περὶ θεῶν ἔχουσιν πρόληψιν): Cic. de leg. I, 8. Lact. instit. div. I, 2. Clem. Alex. Strom. V, 14. (p. 729 seq.)

de gentibus ad La Platam habitantibus, alii de gentibus Neohollandiae primitivis. Quid quod Anglicus quidam homo qui aliquamdiu Romae vitam degebat, faecem quidem populi Romani esse superstitiosam sed qui legere et scribere didicerint, ad unum omnes fere esse atheistas contendit. Enimvero fortasse non multum a vero aberrat HEGELIUS (Encycl. ed. 3. §. 71. nota), qui ideo atheismi opprobrium recentiore tempore minus venditari ait, quia religionis et existimatio et argumentum ad quantum fieri possit minimum prope sit redactum. Ego vero hoc addiderim, quod multorum atheismus *latet* in pantheisticis opinionibus etiam inter populum satis dissipatis. Quid igitur, si LICHTENBERGII illud vaticinium (*Vermischte Schriften nach dessen Tode aus den hinterlassenen Schriften gesammelt. 1. B.* p. 166.), a quo exordium capit JACOBII libellus supra allatus (*Von den göttl. Dingen etc.*) tandem aliquando implebitur: „*Unsere Welt wird noch so fein werden, dass es eben so lächerlich sein wird, einen Gott zu glauben, als heutzutage Gespenster — dann und dies wird dann das Ende sein, werden wir selbst sein wie Gott?*" Nonne per pantheismum divulgatum in similem jam condicionem abducti sumus? Etsi non sum is, qui persuasioni de dei *personae* existentia tandem usquequaque victrici timeam, tamen non possum comittere, ut ex istiusmodi rationibus admodum fluctuantibus conscientia quaedam nobis intrudatur, quam immediatam certe nos *non* habere, intimo pectore sum expertus.

Atque ita viam munivisse nobis videremur ad quaestionem ipsam suscipiendam, si non JACOBI, omnis pro dei existentia argumentationis adversarius indefessus (l. c. p. 137.) denuo nobis obvius fieret atque his verbis aditum nobis intercludere conaretur: „*Wenn das Dasein eines lebendigen Gottes bewiesen werden könnte, so müsste*

Gott sich selbst aus etwas, dessen wir uns als seines Grundes bewusst werden könnten, das also v o r und ü b e r i h m wäre, darthun, ableiten, als aus seinem Principe evolviren lassen.“ Atque inde magnificis sane verbis vir ingeniosus repetit tantum abesse, ut argumentatione pro dei existentia vel feliciter instituta utile quiddam perpetremus, ut deum ipsum nostri constituamus figmentum. Cadit hoc quodammodo in pantheisticam dei notionem, quamquam haec quoque multa in promptu haberet, quae regereret. Atenim fluctus excitavit in simpulo ac vix perceperis, quo tandem modo virum subtilitate judicii haudquaquam destitutum praeterire potuerit, deum, cujus existentia evincatur non tam sibimet ipsi persuaderi atque ita fieri demum, quasi antea non fuerit; sed in cognitionem tantum eorum pervenire, qui argumentatione convicti, ejus fidem amplectantur. Rem sanequam facilem acu tetigit jam Thomas Aquinas (Summa I, 89, 3.) „deus non est primum, quod a nobis cognoscitur, sed magis per creaturas in dei cognitionem prevenimus.“ —

Nec majoris momenti est, quod Daubius (theolog. p. 123. 138.) et de Wettius (l. c. §. 33. exeunte) unquam nos ad deum cogitandum fuisse perventuros negant, si non naturae quadam necessitate dei idea nobis insita esset. Ita Fichtius quoque „*Ueber den Grund unseres Glaubens an eine göttliche Weltregierung*“ in *philos. Journal von Fichte und Niethammer* VIII. p. 2. — Strauss. Dogm. I. p. 379. Originem trahit haec sententia ex psychologiae ejus penetralibus, a qua nos quidem sumus alienissimi. Quam rem ut fusius persequamur, hic non est locus. Verbo autem memoraverim, mihi prorsus convenire cum Aristotele, Loccio et Herbarto, qui animum humanum „tabulam rasam“ habent eique inscribendum de-

mum esse existimant *). Quae enim naturae est institutio id est philosophi cauti et circumspecti, ut quoad ejus fieri possit, idem ubique sectetur principium et verbo certe hîc monuisse juvabit, quam praeter omnem necessitatem in dei potissimum notione ad ideam naturae anticipatione nobis insitam confugiant, quamvis plurimis longe cogitatis sine retractatione *extrinsecus* repetitis. Nimirum quum perfectiones rerum, quas circumcirca conspicamur, valdequam sint variae et necessitate naturae ad *singulas* condiciones distinguendas deducant; nihil opinor (quamvis Cartesio ejusque asseclis vehementissime obstrepentibus) facilius est intellectu, quam quomodo ratio humana, praestantiae *diversitate* semel sensa, *conamen* naturae summae cogitandae (nam ultra conamen progredi nequit) subierit ejusque indolem in universum saltem delineaverit. Sicuti mali sunt gradus atque exinde diabolus ut ea natura, in qua summus mali sit gradus expressus, sensim pedetentimque emersit, ita in naturae bonae ejusque perfectae notione effingenda animi humani versati esse censendi sunt, quo mox consuetudo inde a pueris ducta et opinionum propagatio hereditaria accessit.

Attamen tantum abest, ut in DE WETTII partes (l. c.) discedamus, qui omnem existentiae divinae demonstrationem in orbem circumagi ait, siquidem inde exordiatur, quo devenire tandem debeat; ut hujusmodi demonstratio rite instituta eandem claritatem et firmitatem habere contendamus, qua demonstrationes mathematicae splendere solent. Demiror equidem, quod dei existentiam si deduci

---

*) Arist. de anim. III. 4. *δυνάμει πώς ἐστι τὰ νοητὰ ὁ νοῦς, ἀλλ' ἐντέλεχείᾳ οὐδέν, πρὶν ἂν μὴ νοῇ. Δεῖ δ' οὕτως, ὥσπερ ἐν γραμματείῳ, ᾧ μηδὲν ὑπάρχει ἐντελεχείᾳ γεγραμμένον. ὅπερ συμβαίνει ἐπῖ τοῦ νοῦ.* — ***Locke*** cf. human understand. l. I. c. 2. 3. et 4. — ***Herbart.*** saepe cf. v. c. Psychol. amplior. I.

at certe demonstrari non posse inter omnes fere hodie convenit. Neque enim solus Kantius (crit. purae rat. p. 667. alibi), qui totius hujus erroris etsi non pater, at propagator est gravissimus, in sententiam istam abiit *), verum Drobischius etiam (l. c. p. 188.) atque omnino longe plurimi caute distinguunt inter persuasionem fide comprehensam et theoreticam, atque adeo *noxiam* futuram esse *demonstrativam* pro dei existentia argumentationem arbitrantur. De qua posteriore sententia quid statuendum videatur, mox viderimus. Quod autem ad locum priorem attinet, hoc ante omnia monuerim, me haudquaquam ab Herbarti sententia (Drobischio quoque probata l. c. p. 124.) plane dissentire, qui in metaph. I p. 107. his utitur verbis: „*Wer einigermassen einen Begriff von der Beschaffenheit dessen hat, was man menschliche Erkenntniss nennt, der weiss, dass eine grosse Wahrscheinlichkeit überall stärker und nützlicher ist, als das strenge Wissen selbst. Denn gegen jedes Wissen lassen sich Zweifel erheben, die jedoch mitten im Leben gar nicht beachtet werden.*" Huic quidem sententiae nos non subscripserimus, et nisi omnia me fallunt, in aprico est, cur ab ea discordemus oporteat: certa nimirum persuasio praestat maximam longe partem non dico veritatis studio (probo enim notissimum illud Lessingii dictum) sed veri *similitudini*, in qua acquiescendum videmus. Atqui verissime ita pergit Herbartus: „*Die strengste Demonstration, sobald sie länger ist, als dass sie mit einem Blicke überschaut werden könnte, liefert uns nur Wahrscheinlichkeit, weil wir uns sehr leicht im Verdacht haben können, irgendwo in der Kette der Schlüsse einen Fehler zugelassen zu haben.*" Amplector

---

*) cf. jam Clem. Alex. Strom. V. p. 588. θεὸς οὐκ ἐπιστήμῃ λαμβάνεται τῇ ἀποδεικτικῇ. —

equidem toto pectore hanc Herbarti sententiam et viri ceteroquin haudquaquam (qui meus semper in ejus scriptis lectitandis fuit sensus) modestissimi agnosco modestiam. Verumenimvero haec eadem ratio cadit etiam in mathematicas demonstrationes et logicas fere omnes nec in usum vocari debebat a Drobischio (l. c.) ad verisimilitudinem argumenti teleologici excusandam, quae longe est diversa et plane eadem habenda, atque quae *vulgo* hoc nomine nuncupari solet. Haec igitur infirmitas, argumentorum pro dei existentia minime est propria. „Atenim argumentationes mathematicae longe clariores sunt et certiores.“ Audio equidem; sed quaero unde ita sit. Videlicet argumenta mathematica ideo clariore luce videntur perfusa esse, quod in principiis admodum perspicuis etiamsi nulla argumentatione commonstratis, sed immediata quadam perceptione positis, ita nituntur, ut singulorum argumentorum junctura saepissime sit instituta ad formas universaliores et simpliciores atque perspicuitas ea inde oboriatur, quae extra omnem dubitationem posita sit necesse esse videatur. Quid est igitur discriminis ab argumentis pro dei existentia offerendis? Nonne haec et ipsa principiis superstrui debent, quae aut conscientia *sedulo excussa* commendentur aut omnino ita sint stabilita, ut dubitationi non amplius aut sint aut debeant esse subjectae? Nonne partes, quae ad hujusmodi mentis aedificium exstruendum coagmentantur, *interna* componuntur necessitate? In errorem incidere possumus pariter atque in rebus mathematicis tractandis, praesertim quum quaestiones his in rebus solvendae longe sint difficiliores et impeditiores nec tam saepe recoctae, quam quaestiones mathematicae — verum firmitas persuasionis utriusque, quamdiu nobis conscii sumus, summa cum cautione in re disponenda et dilucidanda versatos nos fuisse, quin sit eadem atque in quaestionibus reliquis omni-

bus luculenter collustratis, ita dubitationi non debet esse obnoxium, uti fundamentorum et juncturae rationes, re accuratius pensitata, reperiuntur *eaedem*. Quod autem longe majore vulgo cum confidentia dicta mathematica amplectuntur, quam reliqua, id lucem suam accipit et e majore rerum exponendarum simplicitate et e totius doctrinae absolutione ab antiquissimis inde temporibus ducta. Neque quisquam nobis regerat, quod de rebus mathematicis omnibus possit persuaderi, de ceteris quaestionibus ac maxime de argumentis pro dei existentia allatis non item. Videlicet res ita non habet. Ne mathematici quidem iis queunt persuadere, qui doctrinae eorum sint imperiti atque per doctrinae ipsius existimationem, antiquitatem, universalitatem hoc habent commodi, ut eorum dicta, etsi non intelligantur, in dubitationem tamen fere non vocentur. In quaestione autem ea, de qua nunc agitur, quamque in quaestionum omnium difficillimarum esse numero habendam ii nullo negotio agnoscent, qui vel levem in iis dirimendis operam posuerunt *), et multi mentis aeque atque animi carent facultate, qua opus est ad ejusmodi quaestionem percipiendam, judicandam vel profligandam nec ea imbuti sunt modestia, ut praepostera judicia cohibeant aut opinionum vel etiam dubitationum somnia, in publicam lucem edere dubitent.

„Atqui aguntur res, quae sub conspectum non cadant nec licet omnino, ut ait Kantius sexcenties, ab istis rebus concludendo escendere ad res non adspectabiles s. transcendentales.“ — Scilicet nihil plane, si verum quaerimus, immediate, ut ita dicam, percipimus, sed per animi nostri

---

*) cf. *Drob.* l. c. p. 251. „*Die Probleme (der Religionsphilosophie) sind die wichtigsten wie die schwierigsten, welche die ganze Philosophie aufzuweisen hat.*“ Quamqnam totus locus dignus est, qui legatur.

conscientiam aut immediatam aut mediatam, atque quoties telam, quam exorsi fuimus, rite pertexuerimus, et cogitata naturae legibus attemperate circumspecteque coagmentaverimus, laboris exantlati praemio nos non defraudatum iri sperare licet. Si deus est isque nobis est: imaginem sui ipsius repercussam in mundo adumbravit, et in iis naturae legibus expressit, quas necessitate ducti interna, quum omnium cogitatorum junctura amplectimur tum eodem jure in ipsius notione aut constituenda et agnoscenda aut abneganda retinemus. Priusquam pedibus uti vetemur, est cur ostendatur, quid sit, quamobrem incedere non liceat nec hodie facile quisquam sibi persuadebit, per Kantii antinomias id commonstratum esse. Verum totus iste viri magni error praecipue e manca ejus et prava doctrina psychologica est oriundus et cum hac ipsa vel explosus vel tandem aliquando explodendus.

Bono igitur animo ad quaestionem nobis susceptam aggrediamur. Non tantum ad fidei deductionem verum etiam, siquidem veris initemur principiis, et in singulis sensorum contexturis recte versabimur, ad existentiae dei demonstrationem adspirare licebit. Quae spes ubi nos fefellerit et argumentis idoneis ad nihilum erit redacta, nemo quisquam nobis promptior erit ad errorem confitendum. Nemo enim, qui sapiat, publici juris facit, quae invenisse sibi videtur, nisi ut aut doceat aut *doceatur*. Nec tamen perturbari nos patiemur honorifico illo testimonio, quod Kantius (crit. rat. pract. p. 264. et 265. edit. 4.) et Drob. (l. c. p. 187.) de ipsorum confidentia mundi rite adornati prodiderunt. Repulsant enim uterque opprobrium, quod deo ex manca ejus nostra cognitione possit enasci, ita, ut per firmitatem hujus persuasionis demonstrativam, vitam legibus divinis accommodatam s. moralem magis incidi contendant quam adjuvari. Etenim futurum esse, per-

suasione illa istum in modum stabilita, ut officia nostra timore potius quam boni amore sincero adducti exsequamur. Nolimus, inquam, perturbari, ne novo argumento expromendo, dei ipsius voluntati occurrere videamur. Non est salus hominum periclitanda. Enimvero experiamur, num deum, qui amor est omnibus numeris absolutus, vere exstare ostendere queamus et hoc nobis certo sit persuasum, eo ipso propius nos ad eam religionem adductum iri, quae per amorem timorem expellat omnem (1 Joh. 4, 18.). Et male deus consuluisse censendus est permultis iis hominibus vulgo minus eruditis, qui quum nesciant philosophos demonstrativam pro dei existentia argumentationem non concedere, eum ipsum, quem impugnant illi, errorem et amplectantur et amplexuri sint. — Gratias agamus quas possumus maximas, quod ne inter istos quidem timor necessario dominari reperitur. —

Caput I.

Novum exponitur pro dei existentia argumentum.

Praeparatio.

Quum supra non dubitaverimus promittere fore, ut via demonstrativa, quae dicitur, esse deum conficiamus: ne disputatio nostra extra justae disputationis cancellos vagari videatur, viam designaturi sumus, quam ingredi in mente habemus.

Omnis argumentatio proficiscatur necesse est, ab enuntiato quodam aut immediata aut mediata conscientia concesso omnibusque probato, cui probatio ipsa superstruatur atque ita quidem, ut cogitatorum compositione quadam aut negata aut concessa, repugnantia cum enuntiato jam effecto oboriatur. Quapropter ubi hujusmodi repugnantia reperitur, provocatur animus ad aliquam rem investigandam, qua repugnantia tollatur: quae quidem res ubi *sola* discrepantiae removendae est apta, eadem necessitate est agnoscenda atque enuntiatum ipsum, a quo profecti eramus quodque cum vero quin concordaret, dubitationi non fuit obnoxium. Progredietur igitur nostra quoque disputatio sic, ut primum enuntiatum certum quoddam exhibeamus, quod omnes non possint non concedere: deinde enucleare studeamus, id ipsum tolli dei existentia *non* concessa et exinde concludamus necessariam esse dei existentiae agnitionem. Erit ergo ratiocinatio nostra apagogica ideoque modo omnino recte se habeat, demonstrativa. — Sed convertimus nos ad rem ipsam.

Fundamentum argumentationis.

Inter omnes facile conveniet eam esse hominum inter se colligationem naturalem, ut alter ex altero rationibus admodum variis iisque valdequam gravibus sit suspensus. Inde a primordiis vix ullum aliud animal adeo opus habet aliorum auxilio, ut homines, quorum necessitudo ac dependentia, ut ita dicam, mutua eo magis adaugetur, quo magis virium, quibus praeditus est, sibi conscius redditur et ad animi perfectionem evehitur. Nimirum quamquam initio, homines rudes et interioris cultus expertes, necessitatibus, ad quas explendas a natura pellimur, satisfacere videmur posse *soli*, tamen ne tum quidem omnibus aliorum subsidiis carere possumus: longe plura aliis accepta referimus, quam saepenumero ut confiteamur a nobis impetramus ac si qui vitam prorsus solitariam vel cum paucis tantum initam degere in mentem induxerunt, id quum solius religionis sive dei causa *aliquo* modo admittimus tum facile intelligimus, totam istam vivendi rationem a conciliis dei vere perspectis plane esse alienam et quam habeat vim salutiferam, hanc re accuratius excussa, haurire tandem maximam certe partem ex illa vitae parte, qua istiusmodi homines in mediis reliquis hominibus vixerunt et viguerunt nec ullum habere pretium, nisi quatenus quamvis solitaria, cum vita communi cohaereat. Quid autem dicendum putabimus de vita ad majorem perfectionem evecta? Videlicet ineuntur societates sive civitates, quibus homines innumerabilibus necessitudinibus inter se colligantur, ad se invicem referuntur, ex singulis fiunt unum quiddam. Princeps constituitur; cujus quae omnium est conscientia, non amplius arbitrii est, quomodo subditos regat ac gubernet, sed cui hoc sanctissimum videtur officium impositum esse, ut etiam iis, qui ipsius imperio subditi sed admodum ab ipso

remoti vivant nec unquam eum conspexerint, nedum boni quidquam ei intulerint propter ipsum, bene cupiat et omni, qua fieri possit, ratione salutem et externam et internam fundet, tueatur, amplificet. Idem ducitur eorum esse, qui principem ut adjuvent in civitate administranda delecti sunt, atque quum omnis civitas ex multis civitatibus composita sit minoribus, per omnes omnino ordines idem permeat officium, quippe quorum omnium, quamvis sese proxime ne attingant quidem, tamen hoc omnium consensu esse existimetur, ut sui inter se rationem ducant et prae aliorum salute ipsorum saepe utilitatem vilipendant (Matth. 22, 38.). Quae si praetermittantur, nec (civitates i. e.) majores ordines nec minores locum habere posse una est et consentiens vox. In magnum autem errorem inciderit is, qui hoc in solas consociationes rite initas convenire crediderit. Uti ne minima quidem universi exstat pars, quae non ad totum ut totum referatur et in mundi ordine servando vices quasdam sustineat eo, quod suam ipsius habet naturam eāque afficit pariter atque afficitur: ita naturae conscientiae facultate instructae ne minimum quidem nec cogitant nec factitant, quin efficaciam exserant in naturas ejusdem generis et propiores et remotiores aut mutuam aliquam actionem exsuscitent. Quod quale sit etsi saepenumero non potest singillatim ostendi, quum rerum perquirendarum et investigendarum facultas eo usque non pertingat; tamen quin ita sit, nemo opinor in dubitationem vocaverit, nisi qui mirabilem animorum inter se juncturam penitius non sit perscrutatus. In propatulo autem est, tantum abesse, ut rationes istae praeter *naturae* (necdum enim exstat nobis deus) necessitatem sive legem ineantur: partim etiam nolimus velimus sese insinuant, partim ubi possunt negligi ac negliguntur, maximam de nobis sumunt vindictam. Nam quum aperte ad felicitatem

nati simus; maxima haec solet esse eorum, qui legi isti maxime satisfaciant et omnis omnino societas, sine qua homo ne est quidem homo, corruat necesse est, ubi hujus legis ut naturalis agnitio detrectatur. Non est hujus loci, ut singula uberius persequamur; est haec naturae lex, ut alter alterum praestet, ac multa in hominum vel ignotorum gratiam exantlet. Quid autem dicam de malis, quae aliorum vice naturae necessitate sunt suscipienda? Nonne ampla illa de peccato hereditario doctrina huc spectat, quae etiamsi non horribili ratione ea, qua Augustinus rem exposuit, potest ferri; tamen in frequenti ac gravi malorum et physicorum et moralium propagatione saepenumero inevitabili cernitur? Idem facile est ad animadvertendum in media ipsa vita atque hac quoque ex parte homines adeo inter se apti sunt et connexi, ut quo quis promptior est ad onera pro aliis suscipienda, eo laetius vigeat communio eoque beatior ipse sit futurus et inepti prorsus esset hominis, si quis huic naturali necessitati sese plane vel magnam partem subtrahere in mentem introduceret. Neque omnino sperare licet fore, ut quis naturarum vivarum inter se rationem et naturae ordinem clara luce perfundat, nisi hanc mutui amoris necessitudinem agnoscat naturae legem.

Repugnantia.

Ea est naturae indoles atque ordo, ut si ejus lex quaedam firme constituta alii legi repugnet, i. e. altera alteram tollat; certo nobis persuasum esse debeat, errorem aliquem subesse et aut alterutram legem esse tollendam aut ubi hoc fieri nequit, eadem qua legem ipsam necessitate agnoscendum esse id, quod repugnantiam illam removeat.

Videamus igitur, qualis sit illa lex, quam natura postulante modo constituimus. Postulat ordo naturae

(quippe quae alioquin hunc ipsum evertat) amorem illum mutuum etiam inter eos, qui interiorem sui notitiam non contraxerunt, immo saepenumero de se ne fando quidem antea audiverunt. Verumenimvero in eo ipso, quod *postulat* lex quaedam amorem, repugnantia videtur latere. Nam quaecunque a nobis fiunt, certam aliquam debent causam sive principium habere, unde proficiscantur ac si quis sensus, quo motitamur, non potest fontem tandem aperire, unde sit merito haustus, sive si nulla animi commoti *causa* potest vera ostendi: is ipse animi motus improbetur oportet. Natura absoluta quidem (deus), qua superius cogitari non potest cuique *ut* naturae absolutae ne lex quidem ut superius quiddam recte proponitur, quod inde esset nexa nec igitur natura absoluta: cur hoc vel illud velit nullam habet causam nisi ipsius voluntatem. Vult ita sicuti vult, quia vult i. e. quoniam natura ejus ita potissimum fert. Longe aliter animi finiti s. imperfecti, qui non necessitate interna sunt quod sunt, sed fiunt demum: quod ut sint naturae lege commonefiunt ideoque usquequaque cur et quomodo hoc vel illud et velint et agant, ad claram sibi perspicientiam perducere debent. Jam convenit quidem inter nos postulare naturae ordinem, ut inter nos amemus. Sed quaerendus fons hujus amoris, ut legi necessariae satisfacere *queamus.* Est autem fons iste, qualis nostra quidem est condicio, fere triplex aut lex ipsa aut ii, quibus bene cupere ac facere debemus, aut nosmet ipsi. Agedum videamus, num amor ille vere hinc hauriri queat.

1) Primae responsionis cardo vertitur in eo, quod legem satis esse contendunt ad amorem illum exsuscitandum, conservandum, nutriendum. Nam memoratu vix digni sunt ii, qui sine ullo amore rationi illi mutuae, qua natura homines constrinxit, satisfieri posse dictitent. Ita

tota haec agendi consuetudo recurret tandem ad mendacium, quippe quae simulet amorem, cujus prorsus est expers. Ac si verum quaerimus, revolvimur ad egoismum (nolo enim dicere „ad amorem nostri ipsorum nimium“ brevitatis gratia) tanquam summum principium; scilicet ideo quamvis amore destituti, amoris speciem prae se ferunt, quia naturae ordine isto illibato, sibi quoque bene futurum sperant. Sectantur igitur etiam isti causam s. principium agendi, de quo infra disserendi opportunitas erit oblata. — Redit vero oratio, unde paullulum digressa fuit. Iis enim responsuri eramus, qui legem naturae ipsam ut *legem* sufficere ad amorem illum excitandum et corroborandum existiment. Fuit haec jam Stoicorum sententia, similiter Aristoteles (ethic. I. c. 9.) ac nostra memoria haec sententia magna cum gravitate est venditata et a Kantio ejusque asseclis usque ad taedium prope repetita *). Commonemur hoc loco denuo vehementer, quantopere cavendum nobis sit, ne praesidiis neglectis, quae providentia ipsa nobis suppeditavit, in errores jam dudum explosos recidamus, neve in eo ipso magnificum nescio quid reperisse nobis videamur. Postquam in re haudquaquam tam difficili ad dijudicandum, tota antiquitas philosopha mirum in modum fluctuata fuit; Kantius (crit. pract. rat. p. 158. *Grundlegung der Sitten* p. 13. 63.) hanc sententiam sexcenties repetitam promulgavit verae ac sincerae virtutis principium cerni in solo imperativo qui dicitur, categorico. E sola lege, ubi semel lex est agnita, omnem nostram virtutis implendae vim proficisci debere: qui aliud hujus facultatis et actionis quaerat principium, eum a germana virtute defecisse judicandum. Quid igitur mirum, quod „amoris“ prin-

---

*) Multa egregie de Kantio disputavit Hartensten. Ethica inde a p. 58. cf. Clodium *Religionslehre* p. 142. seq.

cipium ac paene vox prorsus fere exulavit ex ethica doctrina KANTIANA? At utinam meminissent philosophi isti Novi Testamenti, ex quo uti longe plurima, quae cum vera concordant ethica, didicerunt iique saepenumero inscii, ita plura etiam discere potuissent, si animum eo appulissent. Habitat prope Paulus in ea sententia, ut a lege ut lege vim ipsius implendae posse repeti praefracte neget. Adeo lex per se spectata officiorum exsequendorum facultatem non praebet, ut data sit ad peccata augenda (Rom. 5, 20. Gal. 3, 19.), mali desiderium in nobis eliciat (Rom. 7, 8.) atque omni vi sit destituta, qua ad dei voluntatem implendam nos corrobret (Rom. 8, 3. Gal. 3, 22.). Quod quis tandem erit, qui infitias ire audeat? An revera quisquam a se impetrabit, ut re interius examinata, legem s. ideam aliquam i. e. rem, quae sensu careat nec quid ipsi in eam sentiamus, percipiat, „amore" quem amplecti existimet? Non credo equidem. Bene scilicet distinguendum nobis est inter amorem et voluptatem, qua quid sentimus ac cupimus quamque posteriore tempore complacentiae vulgo nomine designant. Neque enim eum dicimus amorem, qui Cartesio (epist. XXXV init.) „nihil aliud videtur esse, quam quod ubi anima nostra bonum aliquod sive praesens sive absens percipit, quod sibi conveniens esse judicat, se cum illa voluntate conjungit, hoc est, se ipsam cum hoc bono considerat veluti totum aliquod, cujus illa est pars una, ipsa vero pars altera." Hic non est amor, sed notio prorsus aliena, quippe voluptatis sensus, qui per omnes omnino res etiam inanimatas, excitari in nobis solet. Amorem dicimus potius eum, qui toto Novo Testamento solet dici v. c. 1 Joh. 3, 16. ὁ θεὸς ἀγάπη ἐστὶ etc. quique *omni sui* ratione deposita, alteri bene cupiendi sensu continetur nec ideo, quia ipsi est gratum, beneficia in alterum conferre studet, verum alterius solius causa. Ea-

dem plane notio subest, quae ideae practicae Herbarti tertiae (*der Idee des Wohlwollens* *)): est autem illa tota posita in *altero* benevole amplectendo. Hic vero amor (si discesseris, ut hoc denuo moneam, a natura absoluta sive a deo, qui talis, qualis est, ab aeterno atque ideo est, quia est i. e. praeter omnem causam superiorem, quam quae in ipsius natura est sita) non potest dici nisi in naturas amore nostro dignas, quamvis lege naturali enixissime flagitante. Ergo *lex naturae* per se non satis est ad amorem illum suscitandum.

2) Nimirum quum (id quod supra jam memoravimus) nullus sensus animum (rationi usquequaque subjectum) occupare debeat, quin justa nitatur causa ac sui rationem queat reddere: si cui naturae bene cupimus ac facimus, digna esse debebit, quae amore perfruatur. Ita autem amoris illius causa in *iis* erit quaerenda, quos ut amemus natura postulat. Quae igitur erit ista dignitas? Non poterit opinor esse nisi amor ipse, quem alter *prior* in *nos* contulit: nam amor tantum amorem excitat sive voluntatem, ut alteri *suamet* ipsius causa bene sit. Atenimvero si eos solos beneficiis essemus affecturi, qui priores nobis amoris testimonia ediderunt: societatis humanae necessitudines ita dissolverentur atque adeo divellerentur, ut naturae legi nos officere in oculos esset incursurum et sexcenties in oculos incurrit apud eos, qui amoris illius sunt immemores. Quis enim est, quin pervideat et experientia edoctus sentiat, saepenumero aut munere, quod suscepimus, postulante aut communionis omnino vinculis

---

*) Sive ut Hartensten. Ethic. p. 184. vult, „secundae ideae practicae", omissa idea „perfectionis", quam seorsim tractavit Herbartus. Optime vero ita Hartenstenius; utinam alias etiam ideas (justitiae, aequitatis et benevolentiae) comprehendisset in unum: et notionum verae relationi et doctrinae christianae accommodatius etiam fuisset disputaturus. —

trahentibus, iis a nobis esse suppetias ferendas, quos vel loci fortasse longinquitate a nobis disjunctos, nunquam nec ullo modo antea noveramus, immo de quibus ne auditione quidem acceperamus? Quo tandem pacto nobis persuadebimus, homines istos, quos ut amemus, provocabimur, priores nos amasse, si non propalam ac facinoribus, at certe in animi penetralibus? Videlicet contrarium saepe facilius erit ad evincendum et naturalis consociationis ordo pariter atque ethicae christianae praeceptiones postulant, ut *hostes* adeo et beneficiis afficiamus *et* amemus (Matth. 5, 44. *ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν.* Luc. 10, 33. cf. illustre Christi exemplum Luc. 23, 34.). — Nemo hic mihi misericordiam nominet, quae eo ipso, quod alter auxilio opus habeat, excitetur. Nam ubi misericordia est sincera nec *nostra* sed alterius causa impletur; amoris sane est tistimonium sed rursus redit quaestio, cur alterum i. e. naturam a nobis plane *per se* disjunctam amore prosequi in mentem induxerimus? Non consuevimus nos quidem ad hanc quaestionem respondere, quod in aliorum angustiis, laboribus, miseriis animadversis, confestim in propriorum malorum memoriam reduci solemus et sensu isto ingrato ita affici, ut proclives reddamur ad auxilium ferendum. Sed caveamus nobis ipsi imponamus: hic *nostri* potius quam aliorum est amor et redit tandem ad egoismum, de quo mox verba facturi sumus. Ac nonne saepissime misericordia ista pugnat cum nostro ipsorum emolumento? Nonne tum quoque persaepe flagitat naturae lex, ut nostra utilitate omissa, aliis succurramus? Nonne hunc saepissime ille ipse nostri amor, qui in omnibus hominibus prior solet inflammari, manibus pedibus repugnat amori in alios expromendo? Sensim gradatimque demum ac multi ne unquam quidem eo devenimus, ut nostri amorem in aliorum gratiam deprimamus: quod ut faciamus postulat quidem natura; nec

tamen hucusque enucleavit, unde amoris istius vim ac jus *internum* quaeri velit. Quid autem dicemus de *hostium* amore, quem siquis ait ex voluntario quodam et immediato naturae sensu proficisci; nescire est existimandus, quid sit amor quique sensus rationi illi proxime sit consentaneus.

3) Restat igitur egoismus, quem dicunt. Quid enim, si non tam ex aliorum amore amoris istius mutui fons est recludendus, quam e nostri amore sive e voluptate, quam ex illo amore percipimus? Philosophi est et vero etiam theologi rationalis, ut ne eam quidem horreat opinionem, quae vulgari conscientia sit confossa et explosa. Voluptate nimirum perfundimur in ipsa amandi et beneficiendi actione ac maxima in nos utilitas etiam externa inde redundare solet. Sed forsitan totam hanc sententiam illico debellare sibi quispiam videatur eo, quod esse debebit, *quamobrem* laetitiae istius sensu afficiamur. Proficiscitur autem laetitia ista ab *alterius amore*, quem nondum adesse videmus et egoismus omnino a se alienum putat. Apparet igitur tota haec sententia, quae ab egoismo amorem illum ducit, eo incidi, quod *ponit* jam amorem (laetitiae fontem), quem fundare demum debebat. Verissimum istud quidem, modo ne externa emolumenta, quae ex hujusmodi amore fere redundent, maneant ac nostri ipsorum amor immediatus sit sensus agnoscendus. Est igitur res omnino altius petenda, quum praesertim recentissima aetate fuerint potissimum inter Hegelii discipulos, qui deo ut persona irriso, egoismum tamquam solum religionis verae principium commendarent. Nec viri ceteroquin severi ac strenui desunt, qui eandem sententiam vivendi principium calculo suo probaverint. Ita post Aristotelem (ethic. II. c. 4.) Helvetium (quamquam fluctuantem) Zollicoferum, Sattlerum (ethic. commun. III. 5.

l.) alios *) etiam Benthamius (Deontologia edid. Bowring p. I. 1834.). Quid quod adeo Ammonius, quamvis vehementer huic sententiae aliis locis refragetur, in similem errorem incidit (ethic. I. p. 262 seq.). Distinguit enim inter rationem, quae definiat sive constituat voluntatem et quae moveat, quippe utilitate in sensum vocata, quam ex actione aliqua sperare liceat („*Bestimmungs- und Bewegungsgrund*“). Utramque rationem semper esse copulatam ait Ammonius. Verum quamquam vulgo revera ita esse, quae voluntatis nostrae est imbecillitas, nemo opinor abnegaverit; illud tamen etiam ipsum in aprico est, utilitatis propriae *ut propriae* ubi ratio ducitur, purae virtutis nec volam nec vestiguim exstare.

Nec Novum Testamentum quasi ab ea sententia staret in usum potest vocari. Fuerunt quidem omni fere tempore, qui doctrinae morali in Novo Testamento expressae opprobio verterent, niti eam in principiis, ut breviter loquar, egoisticis. Quod ut conficiant, provocant ad nubem sane locorum, in quibus praemiorum fit mentio, quae bonis aliquando attributum iri sperare liceat v. c. Matth. 6, 4. 5. Luc. 14, 13. 14. Matth. 10, 41. 42. Luc. 6, 20—23. 6, 35. 38. Matth. 5, 3—12. **) et Ammonius (l.

*) cf. Friderici M. oeuvres edit. de Berlin tom. II. p. 289: „*Die Selbstliebe ist der Mittelpunkt aller Tugenden: unser Ich bleibt immer das Centrum unsers Empfindens, Denkens und Wollens.*

**) Urget totam hanc rem recentissimo tempore maxime Ebeling (*Kritik christl. Glaubenssätze* 1843), qui religionem christianam, uti eam non est assecutus, impudentibus opprobriis contaminat. Mentionem injicio tantum ejus, quod ad nostram quaestionem refert p. 96: „*Die Moral Christi ist nur in so fern von der jüdischen distinguirt, als er Vieles bis zur Unausführbarkeit in die Höhe schraubte. Ein Beweis, dass Moses viel praktischer als Christus gewesen.*“ Egoismo tota doctrina Christi moralis videtur superstructa esse atque ut garrulitati coronam imponat, p. 97. his tandem in verbis acquiescit: „*Die Moral Christi war ein Produkt der extremsten Schwärmerei und praktischer Mysticismus —,*

c. p. 264.) in medium profert Matth. 5, 45. his verbis: „*die Worte Jesu: „Liebet Eure Feinde, auf dass Ihr Kinder Gottes in seinem Reiche werdet", werden den Unterschied des Bestimmungs- und Beweggrundes sofort deutlich machen*". Sed horum nihil paene apud Matthaeum. Ibi v. 44. *ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν* etc. v. 45. *ὅπως γένησθε υἱοὶ τοῦ πατρὸς ὑμῶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ὅτι τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθούς.* Non praemii spem, ut vult vir summe venerandus, sed dei exemplum ostendit. Verum nec reliqui loci supra allati ullam habent vim. Ea enim est hominum imbecillitas isque status morbosus, ut longe paucissimi sincera ac germana virtute penitus moveantur et plurimi praemium quoque ut e longinquo saltem et tamquam per transennam ostendatur opus habeant. Quod Christus praesertim vix aggressus mundum vi sua divina, quum probe teneret, ne poterat quidem praetermittere, nisi forte petulantibus illis derisoribus opportunitatem sine dubio gratam erat allaturus judicandi, quasi doctrina Christi ad vitam rite temperandam nihil esset accommodata. Atenim haec ostentatio rei, quae illibata virtutis integritate arcessi non poterat; nec unquam primarium in voluntate excitanda occupat locum, nec quidquam aliud est quam accommodatio in religione populari, illo praesertim tempore, prorsus necessaria. Aliis autem in locis non tantum id postulat, ut primum quaeramus *τὴν δικαιοσύνην* (Matth. 6, 33.), verum etiam palmarem nobis legem proponit amorem dei, ex quo omnia ut ex limpidissimo et ultimo fonte hauriantur oporteat (Matth. 22, 37.). — Atque iis, qui vel paullulum in doctrinae

---

ihre Forderungen konnten sich nur aus dem Brütofen des schwärmerischten Kopfes erzeugen. — Utinam multa istiusmodi scribant Hegeliani juniores: mox suo ipsorum gladio se jugulaverint.

moralis historia sunt commorati, perquam mirum debet cadere, quot tot tantique philosophi omnem saepe lapidem motitasse reperiuntur ad discidium inter felicitatem et virtutem sinceram componendum, quum rei natura paullo diligentius examinata, judicium haud tam difficile esse videatur. Etenim is demum status naturae convenire est censendus, qui plenissimam naturarum viventium felicitatem adducat. Naturae enim quadam necessitate pellimur ad felicitatem nobis parandam quantum fieri possit maximam. Quid igitur? Num pugnabit felicitatis istud studium cum virtutis germanae, quae omnem egoismum fastidit penitus, observatione et veneratione? Non est ita. E contrario tantum abest, ut genuina felicitas discordet a sincera virtute, ut hac per sui amorem nimium infracta, felicitas quoque evanescat. Nimirum quamquam naturae lege vocamur ad felicitatem nobis parandam, tamen ejusdem naturae fert ordo plane admirabilis, ut siquis virtutem suspicit et amplexatur *utilitatis* ratione ductus, quam inde se percepturum speret, conscientiae stimulo, quod *sua* causa legi naturae satisfecit nec quidquam inde meriti sibi collegit, continuo repulsetur ab illo ipso felicitatis sensu, quo ad virtutem fuit admotus. Scilicet non potest sibimet ipsi infitias ire, se tota hac agendi ratione mendacium committere spurcissimum, quum aliorum prae se ferat amorem, nullo alio actus nisi suo ipsius: et tamen *opus* habet ista specie. Quid denique dicam de eo, quod istiusmodi homuncio, ubi vel paullulum divulgatum erit, quibus de causis aliorum amorem amplecti videatur et tueri, omnis aliorum amoris aeque fit expers atque existimationis bonae itaque in contrarium ab eo statum devenit, quem obtinere voluit cujusque gratia specie ista mendaci sese circummunivit? Quid igitur? An isti principio amorem illum mutuum superstruemus, quem eadem natura eadem necessitate

postulat, qua felicitatis nostrae genuinae procurationem? At ex isto sui amore, qui alios non tam amandi quam beandi jactat principium, nulla proficiscitur felicitas, quum naturae lex ferat, ut condicionem vere beatam et intus et extrinsecus perturbet. Ergo rursus incidimus, hoc principio admisso, in repugnantiam naturae valde insignem; quippe quae non modo mendacii commendationem in se suscipere cogatur, verum eo ipso felicitatis studio (aliorum amandorum *propter ipsius* amorem) *deleat* felicitatem, quo eam fundatura dicebatur. Haec repugnantia ducit ad absurditatem: *sui* igitur amor non potest amoris illius mutui esse principium.

Ergo quum neque lex per se spectata nec aliorum relatio nec nostri ipsorum amor satisfaciant, nihil restat, nisi ut amorem istum, quo socios, naturae norma provocati, amare *videmur* amoris interni expertes, *mendacium* sanciamus justum atque *ita* naturae satisfaciamus. Sed *vetat* natura eadem mendacium: ergo etiam *istam* simulationem: pugnat igitur secum ipsa. Sed ejusmodi repugnantia non est ferenda, nisi summa urgente necessitate: ergo circumspectandum apud animum nostrum, num forte amorem illum necessarium alibi fundemus atque in principiis hucusque collustratis.

Additamentum.

Fortasse dixerit quispiam hanc ipsam argumentationem postremam niti tandem in egoismo. Nam ideo, quia *felicitas* ex *sui* amore obtineri nequeat, principium illud reprobari. Quibus ita respondebimus, ut simul totam ratiocinationem uni mentis obtutui subjiciamus.

Tota argumentatio ingreditur sic: Naturae lex postulat amorem mutuum etiam eorum, qui nullam sui notitiam contraxerunt aut etiam habere videntur, cur odio se per-

sequantur. Alioquin, nec felicitas (neque interna neque externa) potest constitui et communionis vincula dirumpantur necesse est. Id quod ipsius naturae legibus officit. Flagitat igitur amorem illum et idcirco ejusdem amoris principium aliquod. Lex autem mortua ut lex per se spectata non habet ullam vim hujus amoris exsuscitandi: ergo natura eo, quod amorem nobis *praecepit*, nec nobis nec sibi suffecisse putanda est et provocat ad alia principia investiganda. At nullum satis est. Ab *aliis* persaepe non potest duci: nam personae amor (probe distinguendus ille quidem a voluptate inde oriunda) non enascitur nisi ex amore in nos *collato:* sexcenties autem amor ille iis est impertiendus, qui amoris aut nullum signum prodiderint aut sensum contrarium ostenderint. Quid igitur? Fortasse ex animi nostri ipsorum penetralibus scaturit? At non est ita. Amor iste universalis etiam hostium innatus nobis esse dici non potest: pedententim enim ad eum escendere reperimur, causis justis impellentibus. *Propter* voluptatem autem, quam ex amore isto genuino capimus, amorem non possumus in vitam producere; nam etsi *nolimus velimus* naturae est lex, ut felicitatis maxime sincerae condicio nobis optime conveniat, tamen haec ipsa iis eripitur, qui felicitatis istius sibi parandae *causa* virtutem eoque etiam amorem istum sectari in mentem induxerint. Perturbatur enim conscientia, limpidissimus et purissimus felicitatis fons, siquidem hujusmodi actiones per mendacium quoddam turpe, videntur quidem ab *aliorum* amore proficisci, reapse autem a proprio amore originem trahunt. Infringitur tandem per principium istud, ubi semel in clara luce est collocatum, (nec naturae lege solet diu tenebris obvolvi) ille ipse amor mutuus, quem flagitat natura cujusque fundamentum quaerimus. Ergo quum amoris mutui fons, qui emanat ex *sui* amore, occludat natura *vetante*

felicitatis fontem et amorem ipsum, quem debebat fundare, evertat: ne is quidem nobis adeundus erit. —

Conclusio.

Quo igitur modo tenebras istas dispellemus? Densa enim caligine circumvoluti sumus, quum ubique, quocunque nos ad amorem illum fundandum convertimus, in repugnantias inciderimus. Neque in lege ipsa nec in nobis nec in aliis amoris istius causa est sita: ergo ne naturae ordo ejus ipsius lege dissolvatur; *cogimur ad agnoscendam naturam, quae sola repugnantiam istam tollere queat: en tibi deus;* nec deus, qui ordo sit Fichtianus aut principium indifferens Schellingii aut idea Hegelii in mente nostra tantum expressa (quis enim exinde *amor?)*, sed *natura conscientia praedita, quae priorem illum, quem ad amorem nostrum excitandum quaesivimus, amorem in nos contulit* testibus et libris sacris (1 Joh. 4, 19.) et animi recessibus, qui beneficiis se obrui quotidianis et innumerabilibus non unquam infitias eunt, id tantum in dubitationem adduxerunt, num haec beneficia a natura *sibi conscia sive a persona*, repetenda videantur. Sunt autem *inde* nec aliunde repetenda, quandoquidem legi naturae, cui satisfaciamus *necesse* est, ita demum *possumus* satisfacere, ut legem naturalem *divinam* reddamus legem i. e. *voluntatem* naturae nos amantis et **red**amandae. *Isto deo* amorem illum jubente, et jus et vim nanciscimur vere amandi. Nimirum *amemus* necesse est: non *possumus* amare nisi *dei* nomine et amore: ergo *est* deus. —

Ita reduces sumus facti in gremio ipsius religionis Christianae, quae habitat quum in amore tum in *dei* amore. Ad quam rem stabiliendam quum nubem locorum liceret colligere, locum affero nullum. Satisfacimus sensui naturali, qui usquequaque palmam defert ad amorem: profi-

ciscimur (quo vix quidquam potest gravius esse) a lege morali, qua nihil est certius: deum conficimus et personam (simul hac quoque ex parte exploso *pantheismo*) et legis moralis latorem, tutorem, commendatorem, mundique ordinatorem (facili intertexta ratiocinatione etiam ad deum *creatorem* deveniemus, etsi nunc non agitur nisi de dei existentia), quippe quum natura *absoluta* prior amare nos et potuerit et debuerit et tandem hoc quoque in aprico est, deum hac argumentatione *totius* vitae moralis constitui *principium*. Quaecunque enim agimus, *deo* impulsore suscipimus, et quoscunque amore prosequimur, dei nomine et amore amamus, usque dum per proprium in nos amorem digni sint, quos *ipsorum* causa, amore divino continuo simul instimulante, amemus.

Verum haec hactenus. Occultavit nisi me fallit, deus in ipso naturae ordine repugnantiam, quae ipsum vere ostendat: quam recte patefecisse utinam mihi contigerit. Sin minus, promptus ero ad sententiam abjiciendam, ubi argumentis idoneis melius edoctus fuero *).

---

*) Momentum argumentationis ut luculentius illustretur, haec mihi data sit venia, ut ratiocinationem forma proponere liceat mere logica:

Propositio major (prosyllogismi): omnis repugnantia est tollenda.
» minor : amor ille mutuus involvit repugnantiam

Concl. prosyll. et propos. major episyll.: Repugn. in isto amore sita est tollenda.

Propositio episyllogismi minor: » non potest tolli *nisi* per deum personam amore in nos conspicuam

Conclusio episyllog. deus persona vere exstet necesse est.

Theses.

I.

Deus potest, etiam quae non vult.

II.

Justitia Dei nihil est aliud, nisi benignitas ad sanctitatem relata.

III.

Paulus semel tantum fuit Romae.

IV.

Jacobus, qui in Pauli epistolis et in actorum apostolicorum parte posteriore memoratur, non est Jacobus, Alphaei filius, sed frater Domini.

V.

Peccatum originale, quod vulgo docent, necessario deducit ad praedestinationem absolutam.

VI.

Creatio ex nihilo etiam philosophe commendatur.

VII.

Priorem Petri epistolam non esse genuinam argumentis idoneis doceri nequit.

VIII.

Christiani primis ecclesiae nostrae temporibus apc lorum auctoritati neque debebant absolute esse emanci neque volebant.

IX.

Neque Rom. 5, 12 seqq. nec Eph. 2, 3. vitio universalis aut originalis docetur.

X.

Gnosticismus radices jam egerat ante religionem C stianam revelatam atque in ipso Novo Testamento h lenter apparet.

XI.

Obadja Jeremia (cap. XLIX.) scripsit prior.

XII.

Miraculum habere locum argumentis prorsus suffici tibus nunquam potest doceri.

XIII.

Vera rerum divinarum perspicientia tantum con ad salutem internam constituendam, quantum actiones bor quas multi hodie venditant.
